

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LX/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LX/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др МОТОКИ НОМАЧИ,
Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LX/1

НОВИ САД
2017

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Zuzanna Topolińska: Distribution of Grammaticalized Information Between Sentence and Noun Phrase	7
Орсат Лигорио: Сх. блавор (из балканског латинитета XI)	13
Јасмина Дражић, Јелена Ајџановић: Прагматика и семантика императивних исказа типа <i>буди крајшак</i>	37
Ivana Miškeljić: Discourse Functions of Topicalization and Left Dislocation in Serbian	53
Наташа Киш: Један пример језичке (не)економије: синонимски односи међу деадјективним именицама страног порекла	71
Владан Јовановић: Партиципска образовања на <i>-ћи</i> и <i>-вши</i> у савременим текстовима српског православног богословља	87
Слободан Новокмет: Метафорична значења животињских назива која се односе на човека ниске интелигенције у српском језику	103
Жарко Бошњаковић: Компарација придева у призренско-јужноморавским и северношарпланинским словенским говорима Косова и Метохије	119
Мирјана Мирић: Степен граматикализације футура првог у тимочким говорима	133
Дојчил Војводић: О граматичком статусу императивног инклузива у руском, српском и другим словенским језицима	165
Драгана Поповић: Лексичко значење глагола перцепције и категорија вида (на материјалу руског и српског језика)	195

ХРОНИКА

Виктор Савић: Књижевност и језик у Друштву српске словесности	209
Данка Вујаклија: Заседање Међународне комисије и Међународне радне групе за Опште-словенски лингвистички атлас	215

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Рајна Драгићевић: <i>Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe</i>	219
Тамара Лутовац: Владимир Поломац. <i>Језик њовеља и њисама Српске десјоџовине</i>	228
Вера Васић: Mirjana Burzan, Ágnes Kacziba. <i>Srpsko-madžarski rečnik / Szerb-magyar szótár</i>	232
Рајна Драгићевић: Дејан Милорадов, Васа Павковић, Слободан Пузовић, Јавор Рашајски. <i>Орњиолошки речник</i>	240
Ана Мацановић: Владан Јовановић. <i>Српска војна лексика и њерминологија</i>	245
Миливој Алановић: Strahinja Stepanov. <i>Asertivnost, relevantnost i žanr</i>	249
Мила Драгић: Андрићеви знакови	255
Упутство за припрему рукописа за штампу	263
Contents	269

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

Хроника с научног скупа

У петак, 28. октобра 2016. године у Српској академији наука и уметности у склопу обележавања 175 година постојања Српске академије (1841–2016), одржан је једнодневни научни скуп посвећен централној области интересовања првога друштва, српској „словесности”, српском књижевном језику и књижевности. Иницијативу за оснивање „Србске наука академије” покренули су у министарству просвете 28. септембра 1841. године Јован Сте-рија Поповић и Атанасије Николић, професори недавно основаног Лицеја (1838). Подстакла их је несређена ситуација у српском књижевном језику, његову писму и правопису. У држави је прихваћен предлог, уз препоруку да се академско друштво назове „Дружеством Србске Словесности”. Убрзо, 14. новембра исте године кнез Михаило је прописао „Устав” и „Устројеније” Друштва чији ће основни задаци бити „распрострањавање наука на српском језику и образовање и усавршавање језика”. На пролеће, 27. маја 1842. године кнез Михаило Обреновић је именовано прве чланове, након чега Друштво почиње с радом. Друштво је постојало нешто више од две деценије, да би 27. јануара 1864. године због политичког ангажовања појединих чланова његов рад био обустављен. Исте године, 29. јула кнез Михаило обнавља Друштво под називом „Србско учено друштво”.

Научни скуп о којем је овде одржан је у камерној атмосфери, у једном дану, с четрнаест излагача. Скуп је поздравио председник Академије, Владимир Костић. Потом је председавајући прве секције, секретар Одељења језика и књижевности, Предраг Пипер, прочитао своје уводно слово, задржавајући се на питању једног од основних термина садржаних у називу Друштва, на „словесности”.

Радни део скупа отворио је реферат Злате Бојовић под насловом „Књижевност у Друштву српске словесности”, у којем су сагледане околности у којима је дошло до настанка Друштва, и представљене су личности које су учествовале у његову раду. Нова српска књижевност формирала се у бурним деценијама стабилизовања новог књижевног језика српског. Сва питања из овога круга била су од највећег значаја за националну просвету и науку. Књижевност није у Друштву избијала у први план, али је била све присутнијом, с обзиром на то да је и у укупном културном животу добијала виднију улогу. Током времена, сређивање језичких прилика одразило се и на сређивање књижевности. Неколико неуспелих покушаја оснивања академског друштва иза којих су стајали изузетни појединци водило је ка оснивању овог, озбиљног научног друштва на старању државе.

Александар Милановић („Вук Стефановић Караџић у Друштву српске словесности”) примећује да је само увођење Вука Караџића у Друштво српске словесности представљало велики помак у нашим званичним културним и научним круговима. Очито је да су се током времена прилике у општем духу промениле, па је Друштво прихватило Вукове пријатеље и сараднике, упркос важећој забрани Вукове ортографије у Србији. У Друштву је, затим, одато признање Вукову Српском рјечнику из 1818. године, па је подстицано даље скупљање народне лексике на терену. Централно питање за Друштво, у којем ће се, и иначе, поставити важна питања за српски књижевни језик, постаће статус славенизама и начин стварања нове терминологије. Вук није био најактивнији члан Друштва, али су поједини његови ставови и поступци јако утицали на његов рад. Када се сумира Вуков учинак у Друштву, може се закључити да је, уз помоћ својих сабораца однео три победе у Друштву: напуштање рада на терминологији, одбацивање славенизама и јачање идеје о прихватању нове ортографије. Домаћа наука је дуго глорификовала Вуково заустављање рада на терминологији, али временом, то је подвргнуто сумњи. Уз то, раније, више се запажало шта је Вук дао Друштву него шта је Друштво дало Вуку: Вукова реформа је први пут добила легитимитет у једној српској културној и научној институцији.

Љиљана Јухас-Георгиевска („Ђура Даничић и стара српска књижевност”) прати место српске средњовековне књижевности међу интересовањима Ђура Даничића. Главна су његова издања старих српских писаца, али поред тога он је издавао и оригиналне записе. Даничић је уложио значајан труд да се прибави што већи број рукописа за Народну библиотеку, а затим, он је израдио и каталог дотад прикупљених рукописа у Друштву. Од 1857. године почео је да штампа описе српских рукописа, изграђујући сопствени археографски метод. Прво посебно издање изишло му је 1860. године – Живот светога Саве, за које је тада држао да је написао Доментијан. Од времена поређења свога и Шафарикова текста Доментијанова Житија светога Саве и Симеона, он настоји да разреши своју недоумицу у преписци с Руварцем (1865), када ће и издати Доментијанова дела. Значајно је Даничићево запажање да дела из Немањине и Савине епохе нису првина, али су књиге написане пре њихова времена настрадале.

Виктор Савић у своме излагању („Даничићев рад на историји језика у Друштву српске словесности”) сагледава средишњи период у Даничићеву раду на изворима за историју српског језика – то је његов први београдски период (1856–1866) који се по резултатима може сузити и на време које је провео у Друштву као секретар (1857– 1861). У овом периоду Даничић ће за кратко време много урадити за познавање српске језичке историје. У монументалној синтакси падежа (1858) он ће унети мноштво историјске грађе, саставиће тротомни Рјечник из књижевних старина српских (1858–1861; објављиван у свескама 1862–1864), приредиће своје прво посебно издање једног књижевног споменика (1860) и написаће значајну расправу о разликама између српског (као штокавског) и хрватског (чакавског) језика (1857).

Рајна Драгићевић („Улога Друштва српске словесности у развоју српске лексиколошке и лексикографске мисли”) истиче да је размишљање о недостајућој лексици за апстрактне појмове на предметима који су се предавали у

Београдском лицеју основно поље интересовања у значајном периоду од оснивања Друштва. Прилози у првом Гласнику Друштва српске словесности (1847) зачеци су српских дијалекатских и синонимских речника. Могло би се рећи да овом књигом почиње институционална научно-издавачка делатност код Срба. Запажен је рад Јована Стерије Поповића, као великог интелектуалца, који наступа као антиципатор неких доцнијих приступа у науци. Он, на пример, разматра однос између појма и речи (и пре Фердинанда де Сосира развија „десосировски” приступ речима као знацима). Он је, чак, назрео и компоненцијалну анализу.

Исидора Бјелаковић („Друштво српске словесности и проблем израде терминологије”) на врло обимном корпусу је показала главне проблеме који су пратили израду нове терминологије у оквирима Друштва. Природно је што се код Срба, с друштвено-политичким напретком у XVIII–XIX веку, развила свест о неопходности организоване израде одговарајућег терминолошког система који би задовољио нарастајуће образовне и културне потребе друштва. У два наврата покретане су иницијативе за израду терминологије, 1842. и 1844/1845. године. Рад у првој фази (1842) доста је непознат и само се делимично може реконструисати захваљујући сачуваном једном листу Техническог речника Атанасија Николића у Архиву САНУ; рад у другој фази добро је познат. Чланови Друштва су се окупљали једном недељно покушавајући да према латинском и грчким терминима изнађу одговарајућа домаћа решења, али је на једној расправи гласањем одлучено да Друштво прекине заједнички посао, те да сами аутори раде на томе. У суштини, на располагању су стајала три главна модела – преузимање славенизама, калкирање и прихватање постојећих форми у језику. И Вук ће касније у своме преводу Новог зајета показати како он види богаћење терминологије. Уза сва кривудања до краја седме деценије XIX века постављени су темељи данашње терминологије.

Ана Ранђеловић („Графијска и ортографска проблематика у Друштву српске словесности”) представила је решавање графијско-ортографског питања као једног од важнијих проблема који су постављени у раду Друштва. У првом периоду нормира се славеносрпска ортографија у којој је графијски систем бројао 35 јединица, а ортографска правила је решавао Димитрије Исаиловић. До раних 50-их година XIX века написано је више расправа посвећених овом питању. С Даничићевим активним укључивањем у рад Друштва ствари су се значајно промениле. Из министарства је Даничићу стигла опомена (1857) да не може документа водити Вуковом ортографијом; она је, међутим, крајем 1859. године одобрена. Први званични документ писан Вуковом ортографијом написао је Даничић 10. јануара 1860. године. Уследила је допуна раније одлуке да се укидање забране односи само на штампање приватних књига и увоз књига с Вуковом ортографијом, али је Даничић, и поред тога, наставио вођење записника новим правописом.

Зорица Несторовић је у своме раду („Друштво српске словесности и развој дисциплина српске науке о књижевности”) приметила да време деловања Друштва српске словесности представља најдинамичнији период у развоју српских научних дисциплина. То је време када се уместо просветитеља писаца јављају писци – просветитељи. Наука о књижевности делила је судбину са самом књижевношћу тога времена, меандрирајући између

описног и аналитичког, уопштеног и прецизног. Друштво је свакако учествовало у одабиру, нормирању и утемељењу развојних праваца у књижевности и у науци о њој. У том периоду питање о књижевности схваћено је као питање о језику, јер је књижевност његов главни култивисани израз; истовремено то је и питање о образовању. Прву развојну фазу обележила је фолклористика: у средишту је етнологија, а тек накнадно књижевне вредности. Ипак, тада ће почети своје формирање и српска књижевна критика.

Душан Иванић сагледава делатност Друштва с аспекта развоја основних приступа у науци тога времена („Ка методологији хуманистичких наука у Друштву српске словесности”). Запажа постојање живог просветитељског синкретизма у погледу улоге науке у целокупном друштву. Рано је схваћено да Друштво мора имати своје гласило. Дата је предност историчности, али ни садашњост није занемарена: на првом месту објављиване су повеље и дипломе, али је предвиђено и место за нову књижевност. Изнет је предлог да се испитују старији људи од седамдесет година као живи представници старије епохе на измаку. Одлазак Јанка Шафарика у Венецију даће читаве књиге научне грађе за српску историју. Јован Стејић ће у своме осврту на Вуков превод Новог завјета дати пример начелне научне полемике која констатује шта је добро, а критикује оно што је спорно. Рађа се просветитељска идеја о прављењу енциклопедије наука за ширу публику. Упркос нереалном одмеравању сопствених снага добијени су неки појединачни уџбеници.

Мирјана Стефановић је у своме реферату („Константин Бранковић као саоснивач Друштва српске словесности”) нагласила изузетну улогу двојице класициста у активностима Друштва, Константина Бранковића и Сергеја Николића. Први је, иако данас заборављен, у своме времену био изузетно популаран. Он је суоснивач Друштва и уредник првог броја Гласника као тадашњи секретар Друштва. И сам је радио на превођењу интернационалних термина на српски, нудећи своја решења Вуку за будући Речник српског језика. Поред Константина Бранковића у Друштву је деловао и Сергеј Николић, такође Новосађанин; активан је у раду на књижевности, претплаћивао се и на Вукове књиге; за живота је пао у заборав. Обојица су омиљени ђаци Павла Јосифа Шафарика из времена његова рада у Новосадској гимназији. Шафарик се залагао за то да се српски језик уведе као школски предмет и његова је идеја да је Србима потребно научно друштво; он је и иницијатор покретања Летописа (Матице српске). Његове идеје су у Друштву српске словесности заступали његови ученици, класицисти с просветитељским идејама.

Исидора Поповић даје преглед односа који су владали између Друштва српске словесности и Матице српске („Друштво српске словесности и Матица српска”) у оквиру реалних могућности њихова времена, с обзиром на подозревање хабзбуршких власти према Србима у њихову царству. Поред забране увоза књига Аустрија је посебно мотрила на рад Матице српске после револуције (1848/1849) у епоси тзв. Бахова апсолутизма. Чак је на седницама Матице српске присуствовао и државни комесар, а у неколико наврата Матица је била на корак од забране рада. У аутономној Србији је основано прво научно друштво које није имало претензија за надметање с Матицом српском. Ипак, од самог оснивања Друштво је имало блиске циљеве онима који су одраније постављени у Матици. Занимљиво је да у гласилима Матице

и Друштва постоји врло мало осврта на рад оног другог, очито као последица аутоцензуре у обема српским установама. Почасни чланови Друштва били су и представници Срба из Хабзбуршке монархије Сава Текелија и Платон Атанацковић, обојица истовремено и истакнути чланови Матице. У време постојања Друштва чланови су били и други угледни „матичари”. После Текелијине смрти језичка преокупација је постала главна у Друштву, док ће се Матица преоријентисати на подстицање књижевне делатности, иако ће се повремено јављати и подударни послови међу њима.

Војислав Јелић прати класичну традицију у Гласнику Друштва у којој се износе питања о латинском, грчком и црквенословенском наслеђу („Класична традиција у Гласнику Друштва српске словесности”). Пажњу му је привукла студија о баснама и превод с грчког на српски Корајева предговора уз Езопове басне, који је сачинио Вукашин Радишић (Гласник IV (1852), 32–74). Постојала су, наиме, два термина, ἐπιτύθιον и προτύθιον, којима је означавана иста књижевна форма. Овде се ἐπιτύθιον преводи као „побасна”, што је калк с грчког. Другачија је природа Доситејевих „наравоученија”, у којима је он у сентенцама нашао тематске подстицаје за своје есеје.

Бранко Златковић даје историју сабирања и објављивања живих народних сведочанстава о Првом српском устанку, посебно се задржавајући на најзанимљивијим међу њима („Фолклорни жанрови у казивачко- мемоарској литератури о Првом српском устанку у гласилима и издањима Друштва српске словесности”). Изворна сведочанства сакупљана су већ у току самога догађаја и она су касније укључивана у поједина мемоарска, аутобиографска и друга дела. На предлог Јована Стејића покренута је иницијатива за прикупљање документарне и усмене грађе од живих сведока Првог српског устанка. Таква сведочанства су објављивана у Гласнику. Посебно је значајан рад Исидора Стојановића на овом плану. Забележени су разговори с људима који су лично познавали Карађорђа, што доноси другачију, свежу и народну представу о његовом карактеру и историјској улози. Учесници историјских збивања своја су искуства на аутентичан начин транспоновали у усмене жанрове, занимљиве с аспекта фолклористике, али и других научних дисциплина.

Жарко Војновић посветио је своје излагање ненаучном аспекту делатности Друштва српске словесности који је до скоро био мало истражен („Друштво српске словесности и књиге за народ”). Један од главних циљева Друштва, рад на „изображењу народа” подразумевао је присуство духовне и етичке компоненте, за коју није довољан научни рад, него је пожељан и рад на самој књизи и књижевности. По мишљењу референта, изгледа да у првобитном периоду у развоју Друштва заправо и није било правог, осмишљеног издавачког плана. Такође, постало је јасно да је за израду народне терминологије, као и за решавање правописних несугласица потребан дугорочан рад. Стога је фокус померен ка деловању на други начин, према остварљивим циљевима. Друштво је окренуто подмлатку и прво почиње да се бави школским књигама и њиховим рецензијама. После неког времена од овога се одустаје, да би се 1845. године почело с радом на првом издавачком плану. У томе времену много се веровало у снагу књиге, да ће омасовљење читања донети видан напредак друштва. Отуда и рад на кратким делима за народ која су прихватљива уколико су језички коректна и целисходна – на добро народа.

На крају овога осврта можемо рећи да су претресене главне теме које су од значаја за настанак и недуго трајање Друштва српске словесности (1842–1864), пре његова гашења и преображаја у Српско учено друштво. Чињеница је, ипак, да се у неким саопштењима о Вукову утицају на рад Друштва називу савремена стремљења која клизе ка мање повољној оцени Вукова места у српској култури. На том шире заступљеном феномену посебно ћемо се задржати јер он заслужује нарочиту пажњу, без обзира на његову стварну обрађеност у рефератима. У методолошком смислу критичност према Вуковим схватањима и његову конкретном деловању изискује истоветан приступ према његовим опонентима у Друштву српске словесности и у другим српским културним круговима. Потребно је коректно осветлити домете и стварна ограничења идеја које су заступали оснивачи и неки од истакнутих чланова Друштва. Тачно је да се проблем најснажније експонира у сучељавању двеју струја, али посматрање само једне или из перспективе само једне од њих данас не делује убедљиво. Потребно је проблем поставити на широку платформу, иначе ће се упасти у замку једностраности којој су подлагали наши велики претходници, будући под непосредним и изузетно снажним утиском величине Вукова дела. Као ехо полемике која се водила у Вуково време они су наставили с еуфоричним одбацивањем Вукових противника. Данас, после толико времена, полемички тон ипак је излишан. Тешко је одговорити на питање шта би се добило с усвајањем терминологије која се нудила у Друштву. Да ли би то значило да не бисмо имали и данас обичне и у целом свету нормалне термине попут „географија”, „математика”, „физика” и сл. У сукобу језичких модела које су заступале две културне опције, стара и она која је управо стасавала (Даничић је рођен тек 1825. године, деценију после почетка Вукова рада на српском језику), треба видети и судар епоха и њихових схватања, романтизма с једне стране и просветитељства и класицизма с друге. Другачији је поглед на национални књижевни језик у њима. Представа о старом српском књижевном и језичком наслеђу, што је у овом процесу врло важно, није била подједнако изоштрена и тачна код присталица различитих струја и могуће је да је старија ту изгубила основе на којима је стајала. То се тиче и језичке супстанце и њене спољашње форме, граfiјско-ортографских образаца. Врло важно је откривање и педантно истраживање посебности српских националних идиома у прошлости, обичног народног и књижевног, српско-словенског, упркос њихову недовољну раздвајању, али уз јасну свест о постојању разлика међу њима. Чини нам се да су Даничићева издања старих српских писаца у шездесетим годинама XIX века рашчистила стање у познавању српске књижевне прошлости (а већ је истакнут значај књижевности у овом времену). Тиме је синхроној, фолклорној димензији српског етникума додата и доста коректна вертикална, историјска линија, која је стабилизовала позицију књижевнојезичког концепта за који су се залагали Вук и Даничић. То се морало одразити и на развој научне и просветне мисли у Друштву српске словесности.

Виктор Савић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилава 36, 11000 Београд, Србија
Viktor.Savic@isj.sanu.ac.rs